

Сергій МАЙСТРО

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА СТИМУЛЮВАННЯ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Постановка проблеми. Все розмаїття форм господарювання в аграрному секторі в сучасних умовах можна привести до 4-х груп: особисті підсобні господарства населення; фермерські господарства; сільськогосподарські підприємства (господарські товариства, виробничі кооперативи, приватні підприємства); індустриальні високотоварні інтегровані формування (агрохолдинги, агроконцерни). При цьому, на наш погляд, не потрібно протиставляти той чи інший вид організаційно-правової й виробничої форми господарювання один одному. Потрібно проводити лінію багатокладності і тільки конкурентне середовище дасть відповідь на питання, які форми господарювання мають право на існування в майбутньому, особливо в умовах глобалізації.

Побудова ринкових відносин в Україні вимагає докорінної зміни структури аграрного сектору. Державна політика має бути спрямована на створення таких структур, які здатні пристосуватися до вимог ринкової економіки і забезпечити ефективне становлення й стійкий розвиток цього сектору економіки в умовах глобалізації та світової фінансово-економічної кризи.

Дослідженням у цій сфері присвячена значна кількість наукових робіт таких учених, як З. Борисенко, М. Латинін, Б. Пасхавер, П. Саблук та ін. На їх думку, сучасна структура національного аграрного ринку є недосконалою і не відповідає вимогам глобалізації, особливо в умовах членства України в СОТ та необхідності підвищення рівня конкурентоспроможності суб'єктів ринку [2; 4; 10; 13]. Однак чимало питань стосовно необхідності та напрямів трансформації механізму державного регулювання аграрного сектору за цих умов залишаються недостатньо дослідженими.

Метою даного дослідження є визначення напрямів удосконалення механізму державного регулювання й становлення оптимальної структури національного аграрного сектору України в умовах глобалізації.

Виклад основного матеріалу. Загальносвітові тенденції розвитку аграрного виробництва в розвинутих країнах свідчать про поширення процесів об'єднання та укрупнення господарств, їх оснащення новітніми технологіями й технікою. Це пояснюється тим, що такі підприємства значно ефективніше використовують ресурси і є більш конкурентоздатними. Так, у США у великих господарствах із середньою площею земельних угідь 2,7 тис. га продукції виробляється з кожного гектара у 7 разів більше, ніж у господарствах, які мають середньостатичний розмір земельних угідь 168 га [3].

Саме тому, на нашу думку, реструктуризація колективних господарств в аграрному секторі має відбуватися в напрямку формування великого товарного виробництва. Важливо зберегти великі масштаби сільськогосподарського виробництва (систему полів, сівозміни, тваринницькі приміщення, переробні потужності, інфраструктуру тощо).

За період 2003 – 2009 рр. кількість діючих господарюючих суб'єктів в аграрному секторі скоротилася на 2,6 % – до 58 387 оди-

МАЙСТРО Сергій Вікторович,

д. держ. упр., доц.,
професор кафедри економічної політики Харківського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України, м. Харків.

Анотація:
досліджуються питання ефективності державного регулювання інтеграційних процесів на аграрному ринку. Пропонуються напрями вдосконалення системи державного регулювання аграрного ринку та структурної його побудови в умовах глобалізації.

Ключові слова:
державне регулювання, аграрний ринок, інтеграційні процеси, глобалізація, СОТ.

УДК 351:338

ниць. При цьому не відбулося значної концентрації земельних угідь у великих господарствах. Так, якщо в 2005 р. 6744 сільськогосподарських підприємства (з 57877, або 11,7 %) мали площу угідь більшу за 1000 га (76 % загальної площі сільгоспугідь), то в 2007 р. лише 5939 господарств (з 58 387, або 10,2 %) мали площу угідь більшу ніж 1000 га (75,7 % загальної їх площі) [12].

Однак уже в 2008-2009 рр. в Україні процес концентрації виробництва сільськогосподарської продукції значно посилюється, в основному за рахунок поглинання великими агропромисловими холдингами дрібних і середніх господарств. Великими орендарями сільгоспугідь в Україні є також потужні сільгоспвиробники (на відміну від агрохолдингів, вони займаються винятково виробництвом сільськогосподарської продукції). Найбільші з них – «Нібулон», Mriya Agro Holding, Landkom International, «Ленд Вест», Trigon Agri, Sintal Agriculture та ін. Обробляють значні площі орендованих земель і непрофільні підприємства, наприклад Шахта ім. Засядько, Маріупольський металургійний комбінат ім. Ілліча та ін. (табл. 1).

Концепція становлення й розвитку великих підприємств створена А. Д. Чендлером, чия книга «Видима рука» була присвячена «видимому», тобто такому, що спирається на свідомі зусилля корпорацій-гігантів, а не стихійному («не-адам-смітівському») механізму успіху американської економіки. Він пояснював ефект розвитку саме великих підприємств за допомогою таких категорій, як економія на масштабах і розмах виробництва (economy of scale and scope) [14].

Таблиця 1

Найбільші орендарі сільськогосподарських земель в Україні

№ з/п	Компанія	Земельний фонд, тис. га
1.	Маріупольський меткомбінат ім. Ілліча	248,0
2.	Ленд Вест (Рівне)	185,5
3.	Астарта-Київ	150,0
4.	Райз	135,0
5.	ЛендКом (о. Мен, Велика Британія)	100,4
6.	Група компаній «Мрія» (Тернопільська обл.)	100,0
7.	Стіомі-Холдинг (Хмельницький)	100,0
8.	Кернер Груп	84,0
9.	Сінтал-Д (Харків)	79,0
10.	Нібулон (Миколаїв)	70,0
11.	Укрзернопром Агро	70,0
12.	Цукровий союз «Укррос»	70,0
13.	Агрофірма «Шахтар» (Донецьк)	62,5
14.	Trigon Agri (Данія)	49,0
15.	Енерготрансінвест Холдинг	31,1

Слід зазначити, що Закон №1447-VI «Про внесення змін у деякі закони України щодо вдосконалення механізмів державного регулювання ринку сільськогосподарської продукції», прийнятий Верховною Радою України 4 червня 2009 р., передбачає державну підтримку створенню крупнотоварних підприємств. Зокрема, він передбачає компенсацію сільськогосподарським виробникам 50% вартості будівництва й реконструкції тваринницьких ферм і комплексів, розрахованих не менш ніж на 500 голів КРС, свиноферм - на 1,2 тис. свиней і птицефабрик - не менш, ніж на 1 млн. голів [13], однак за відсутності належного фінансування він практично не діє.

Найважливішим для розвитку національного аграрного сектору в ринкових умовах є питання забезпечення цінового паритету, який протягом тривалого часу

постійно порушувався, що призводило до значних втрат і стримувало розвиток цієї сфери економіки. Тому забезпечення цінового паритету, еквівалентності обміну між сільським господарством і промисловістю має бути предметом постійної уваги з боку держави, одним із центральних питань економічної політики країни.

За роки української державності лише в чотирьох випадках річний індекс цінового паритету був вищим за 1, тобто змінився на користь сільського господарства. Загалом за період 1991 – 2007 рр. індекс цінового паритету в обміні між 1-ю і 2-ю сферами АПК становив 0,147, що означає перевищення зростання цін придбання засобів виробництва над цінами реалізації сільськогосподарської продукції в 6,8 рази [10; 12].

Проблема нееквівалентності обміну, на думку П. Т. Саблука, полягає в тому, що кінцеві результати сільськогосподарського виробництва формуються в циклі «виробництво – заготівля – переробка – торгівля» і значна частина прибутку сільського господарства «вимивається» іншими галузями. Тому він вважає (і ми підтримуємо цю думку), що для того щоб усунути несправедливість у розподілі прибутків, необхідно сформувати інтегровані структури у вигляді різного типу об'єднань, завданням яких є узгодження інтересів між усіма його учасниками [13].

У системі агробізнесу в країнах з розвиненими ринковими відносинами форми міжгосподарських і внутрішньогосподарських зв'язків розвиваються у двох основних напрямках: горизонтальної та вертикальної інтеграції.

1. Горизонтальна інтеграція – це форма внутрішньогалузевого кооперування здебільшого однотипних підприємств і виробництв, яка забезпечує поглиблення спеціалізації окремих ланок єдиного технологічного ланцюга, або територіально інтегрованих процесів з метою збільшення і поліпшення якості продукції, зміцнення та стабілізації економічного становища, підвищення ефективності виробництва членів кооперативних формувань.

2. Вертикальна інтеграція дозволяє об'єднати в один господарський механізм суб'єкти агробізнесу, що діють у змішаних і взаємопов'язаних галузях (їх об'єднання з підприємствами з первинної переробки сировини, виготовлення готової продукції і її реалізація збутовими й торговельними партнерами).

В умовах формування аграрного ринку підвищується актуальність холдингових компаній. До головних завдань холдингових компаній належить інтеграція в єдиний процес усіх основних стадій виробництва: від наукових досліджень, проектування, початку виробництва до реалізації продукції. Це досягається об'єднанням під егідою материнської компанії (придбанням контрольних пакетів акцій) капіталів банків, наукових організацій, виробничих підприємств і торговельних організацій [13].

В останні роки в Україні спостерігається тенденція до збільшення кількості агрохолдингів. Так, якщо за станом на липень 2007 р. в Україні було відомо про існування 18 агрохолдингів (що мали землі у користуванні загальною площею 1,7 млн га, із середньою площею земель в одному холдингу 94 тис. га), то станом на жовтень 2008 р. кількість агрохолдингів збільшилась до 33 (із загальною площею земель у користуванні 4,0 млн га та середньою площею земель в одному холдингу 121 тис. га) [11].

Найбільшими агрохолдингами в Україні є «Миронівський хлібопродукт» (виробництво м'яса птиці), «Астарта-Київ» (виробництво цукру), група компаній «Кернел Груп» (виробництво соняшникової олії), ВАТ «Цукровий союз “Укррос”» (виробництво цукру) тощо [8].

Агропромисловий концерн (створюється шляхом скупки контрольних пакетів акцій різних підприємств, укладання договорів про спільність інтересів), на відміну від холдингової компанії, що працює в широкому спектрі ринків, частіше за все концентрується на виробництві і реалізації однієї групи продуктів (наприклад, продуктів олійножирової, м'ясної, молочної й інших галузей).

Агроконсорціум – це форма господарювання, заснована на кооперації аграрних і промислових підприємств, а також банків з можливою участю в спільній діяльності

підприємств та організацій інших галузей – будівельних, торговельних, наукових тощо.

Однією з перспективних ринкових інтегрованих структур у сучасній економіці є промислово-фінансові групи (ПФГ) та їх різновид – аграрно-промислово-фінансові групи (АПФГ) в агропромисловому виробництві.

На нашу думку, АПФГ – це група суб'єктів господарювання, які знаходяться під безпосереднім або опосередкованим контролем юридичної чи фізичної особи (групи осіб), які пов'язані між собою юридичними та господарськими відносинами з метою синтезу аграрного, промислового, кредитно-фінансового, торговельного капіталу для забезпечення справедливого перерозподілення кінцевого прибутку (збитку) і подолання цінового диспаритету, створення найбільш сприятливого ринкового середовища для реалізації масштабних аграрних бізнес-проектів та державних програм, установлення максимально ефективного контролю за ринком виробництва, переробки й збуту продукції та підвищення конкурентоспроможності всіх учасників на основі реалізації інвестиційно-інноваційної стратегії розвитку.

До переваг аграрно-промислово-фінансової групи, згідно із Законом України «Про промислово-фінансові групи в Україні», слід віднести:

- підприємства-учасники звільняються від сплати експортно-імпортного мита і митних зборів на проміжну продукцію;
- створюються реальні умови для маневрування фінансовими ресурсами в межах АПФГ, погашення боргів тимчасово неплатоспроможних учасників за рахунок корпоративних доходів;
- створюються умови для еквівалентного обміну між різними сферами АПК;
- забезпечуються сприятливі умови для перерозподілу фінансових ресурсів між різними галузями АПК (виробничою, банківською, переробною, торговельною) та умови для широкого застосування таких економічних методів управління виробництвом, як пільгове оподаткування, механізм трансфертних (внутрішніх) цін, пільгове кредитування, клірингові розрахунки, цільове бюджетне фінансування державних програм аграрного спрямування [1].

Інтеграційні процеси викликані тим фактом, що аграрний сектор все більше скочується у бік дрібнотоварного виробництва, що не влаштовує підприємства машинобудування і харчової промисловості, які в процесі розвитку ринкових відносин (а також за обсягами залучення інвестицій, модернізації виробництва, створенню ринкової інфраструктури) значно випередили в своєму розвитку виробників сільськогосподарської продукції.

Тому прихід в аграрний сектор промисловців, переробників, трейдерів продиктований життєвою потребою. В останній час спостерігається збільшення інтеграційних угод між сільськогосподарськими підприємствами, зерновими компаніями, представниками цукрової, молочної, олієжирової, плодоовочевої промисловості й іншими суб'єктами аграрного ринку.

Головна мета створення сучасного інтегрованого об'єднання полягає не тільки у встановленні прямих зв'язків між учасниками, усуненні посередницьких ланок, скороченні витрат та збільшенні прибутку, а й у забезпеченні фінансової сталості його учасників (подолання проблеми диспаритету цін), визначенні об'єктивного підходу до розподілу прибутку шляхом конструктивної взаємодії банків з виробничою сферою, особливому режимі кредитування та оподаткування економічної діяльності. Тому державі необхідно створити сприятливі організаційно-правові та фінансово-економічні умови для інтеграційних процесів і формування корпоративного сектору. Для цього необхідно визначити пріоритетні секторальні напрями розвитку аграрного ринку і групи великих корпоративних структур (корпорацій), які функціонують на ньому.

Необхідно активізувати аграрну політику в напрямку визначення правил взаємодії влади і інтегрованих структур та подолання диспропорцій між різними секторами

аграрного ринку. При цьому завдання державного регулювання має полягати не тільки в отриманні певного рівня податкових відрахувань, а й у захисті інтегрованих структур від різних галузевих, регіональних і наднаціональних бар'єрів; формуванні системи державних контрактів, яка сприятиме реалізації пріоритетних напрямів державної аграрної політики; у стимулюванні спрямування отриманих інтегрованими структурами прибутків у сільське господарство, як базову сферу АПК, яка потерпає від дефіциту фінансових коштів; залученні інвестицій (в т.ч. іноземних) і впровадженні інновацій в усіх сферах агропромислового виробництва.

Усвідомлюючи всю складність і суперечливість процесів корпоратизації на національному аграрному ринку, слід відзначити провідну роль крупного інтегрованого бізнесу в забезпеченні економічного зростання цієї сфери економіки в умовах глобалізації. При цьому держава повинна забезпечити рівноправність функціонування та створити середовище ефективної взаємодії вертикально-інтегрованих корпорацій і інших суб'єктів аграрного ринку.

Слід зазначити, що інтеграція може дещо деформувати ринкове середовище, зважаючи на можливість й свободу діяльності суб'єктів господарювання, тобто може обмежувати вибір напрямів та місць купівлі чи збуту аграрної продукції. Основним принципом ринкового обміну є еквівалентність.

Однак еквівалентність (рівність) в обміні забезпечується за умов вільної конкуренції. Там, де панують монополії чи олігополії, вона порушується. Тому, на наш погляд, держава повинна не тільки стимулювати, але й контролювати інтеграційні процеси на аграрному ринку з метою недопущення створення монопольних чи олігопольних об'єднань, які обмежують вільну конкуренцію між економічними суб'єктами.

Державну конкурентну (антимонопольну) політику реалізує Антимонопольний комітет України (АМКУ). До засобів антимонопольного регулювання належать: обмеження на встановлення вищого рівня цін і тарифів; запровадження граничних нормативів рентабельності; декларування зміни цін; установлення стандартів і показників якості для товарів і послуг; квотування обсягів виробництва товарів (послуг); використання державних замовлень; розподіл ринків; тарифне регулювання імпорту та експорту товарів тощо [2; 4].

За здійснення антиконкурентних погоджених дій юридичними особами й за зловживання монопольним становищем штрафи в Україні можуть становити до 10 % річного виторгу суб'єктів господарювання [9].

Ураховуючи той факт, що функціонування аграрного сектору безпосередньо зачіпає життєві інтереси всього населення України, саме на запобігання, виявлення та припинення зловживань монопольним становищем повинні бути сконцентровані головні зусилля Антимонопольного комітету України.

В аграрному секторі протягом 2008 р. АМКУ було виявлено та припинено зловживання монопольним (домінуючим) становищем у 20 регіонах України та на загальнодержавному рівні. Так, до відповідальності у вигляді штрафу в розмірі 17,2 млн. грн. було притягнуто 6 оптових операторів ринку цукру, чий антиконкурентні узгоджені дії призвели до дестабілізації цього соціально важливого ринку. Унаслідок вжитих заходів щодо припинення зловживань монопольним (домінуючим) становищем на ринках закупівлі молока для промислової переробки у Вінницькій області було забезпечено захист законних інтересів майже 340 тис. жителів сільської місцевості, у Харківській – понад 270 тис., у Черкаській – понад 240 тис., в Івано-Франківській області – майже 150 тис. Пильну увагу АМКУ також привернув ринок хліба та хлібобулочних виробів. Наприклад, припинення зловживань монопольним (домінуючим) становищем на ринку хліба та хлібобулочних виробів у Львівській області дозволило АМК України захистити інтереси понад 1,8 млн. осіб [5].

Світовий досвід свідчить, що монополізація знищує прогрес і гальмує зростання добробуту суспільства. Тому не випадково, що в умовах глобалізації однією з основ-

них тенденцій розвитку міжнародної конкурентної політики, яка була започаткована прийняттям у 2004 р. Радою ОЕСР Рекомендацій з ефективних дій проти «злісних» картелів (Recommendation on Effective Action against Hard Core Cartels – C(98)35/FINAL), є посилення жорсткості норм стосовно картелів [2].

Картельна змова – найнебезпечніше порушення з існуючих у конкурентному праві. Тому не випадково АМКУ запропонував посилити відповідальність суб'єктів господарювання за такі порушення, розробивши й подавши до Верховної Ради України законопроект № 3577 від 29.12.08 р. «Про внесення змін у деякі законодавчі акти України про встановлення відповідальності за антиконкурентні погоджені дії» [7].

Ним передбачено, що за картельну змову підприємство буде нести конкурентно-фінансову відповідальність у вигляді штрафу, а його керівник – кримінальну відповідальність. Аналогічна практика існує в багатьох країнах Європи й США. Приміром, у США щорічно карають кілька десятків керівників компаній за участь в антиконкурентних змовах, що є реально діючим «щепленням від жадібності» [9].

На даний момент в Україні штраф для керівників компаній, що беруть участь у картельній змові, становить лише 15 – 30 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (НМДГ) (255 – 510 грн.) [7], чого недостатньо для ефективної протидії цим негативним процесам.

Тому, на наш погляд, доцільно на законодавчому рівні запровадити кримінальну відповідальність за картельні змови (за прикладом розвинутих країн), а також ввести відкриту систему розрахунку адміністративних штрафів і доводити процедуру стягнення штрафів до логічного завершення (а не кардинально зменшувати їх розмір лише за обіцянки не порушувати надалі конкурентне законодавство) для запобігання картельним змовам у майбутньому.

Важливо відзначити, що антимонопольне законодавство має бути спрямоване не проти великих корпорацій, «великого бізнесу» як такого, тому що розмір компанії ще не дає можливості трактувати її як монополію.

Антимонопольне регулювання повинно бути спрямоване проти обмежувальної ділової практики, що підриває ефективну конкуренцію. При цьому державі доцільно керуватися тим принципом, що в кожній сфері економіки (у тому числі на аграрному ринку) необхідно стимулювати створення кількох конкуруючих корпорацій, АПФГ, кластерів на кожну державну програму, щоб домогтися висококонкурентного середовища, ефективного функціонування економічних суб'єктів та інтенсивного суспільного розвитку.

Висновки. Таким чином, в умовах розвитку різноманітності форм власності та господарювання в сучасних умовах особлива роль належить створенню нових економічних зв'язків між суб'єктами аграрного ринку на базі кооперування та агропромислової інтеграції. Інтеграція як напрям аграрної політики має вирішити різнопланові й багаторівневі завдання організації та функціонування аграрного ринку, перш за все, забезпечення його раціональної побудови на основі нормалізації пропорцій обміну між сферами АПК і вирішення проблеми диспаритету цін через установлення виважених взаємоприйнятних цін на матеріально-технічні ресурси, сільськогосподарську продукцію та продукти харчування.

Держава не може залишатися осторонь розвитку інтеграційних процесів на аграрному ринку і повинна сприяти їм шляхом створення відповідних умов та всебічного заохочення. Для координації зусиль щодо державної підтримки розвитку аграрної кооперації необхідно розробити та прийняти Комплексну державну програму розвитку кооперативно-інтеграційних процесів в аграрному секторі, де чітко обґрунтувати алгоритм дій щодо сприяння інтеграційному руху, визначити основні напрями й пріоритети державної його підтримки. На використання цих практичних завдань і має бути спрямована організаційно-інституційна робота органів державної влади всіх рівнів.

Література:

1. Про промислово-фінансові групи в Україні : Закон України від 21 листоп. 1995 р. // Голос України. – 1996. – № 21. – С. 8.
2. Амосов О. Ю. Конкурентна політика : підручник / О. Ю. Амосов, М. А. Латинін. – Х. : Магістр, 2008. – 236 с.
3. Афанасьев В. Совершенствование системы управления в АПК / В. Афанасьев, И. Куликов // АПК: экономика, управление. – 1997. – С. 22 – 26.
4. Борисенко З. М. Основи конкурентної політики : підручник / З. М. Борисенко. – К. : Таксон, 2004. – 704 с.
5. Звіт Антимонопольного комітету України за 2006 рік. – Режим доступу : amc.gov.ua.
6. Кравчук К. Непіднята цілина / К. Кравчук, А. Турпак. – Режим доступу : www.kontrakty.com.ua.
7. Лянной И. Тюремный уговор / И. Лянной // Бизнес. – 2009. – № 7 (838). – С. 24 – 25.
8. Мадай А. Сорвать куш / А. Мадай, Е. Романюк // Бизнес. – 2008. – № 35 (814). – С. 69 – 70.
9. Мельниченко А. Юридическое лицо – это всего лишь бумажный тигр / А. Мельниченко // Бизнес. – 2009. – № 5 (836). – С. 24 – 25.
10. Пасхавер Б. Цінова конкурентність аграрного сектора / Б. Пасхавер // Економіка України. – 2007. – № 3. – С. 78 – 87.
11. Силивончик А. Единственная надежда / А. Силивончик // Бизнес. – 2009. – № 9 (840). – С. 80 – 82.
12. Сільське господарство України : стат. щоріч. за 2007 рік / Держ. ком. статисти- ки України ; під заг. керівництвом Ю. М. Остапчука. – К., 2006. – 366 с.
13. Формування та функціонування ринку агропромислової продукції (практич- ний посібник) / за ред. П. Т. Саблука. – К. : ІАЕ, 2000. – 556 с.
14. Alfred D. The Visible Hand. The Managerial Revolution in American Business / D. Alfred, Jr. Chandler. – Cambridge, Mass. : Harvard University Press, 1977. – P. 281 – 283.